

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЛОПУШИНСЬКИЙ Іван Петрович

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОБОТИ
НАД ХУДОЖНІМ СТИЛЕМ МОВЛЕННЯ
У 5-7 КЛАСАХ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

13.00.02 — методика викладання (української мови)

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук

Київ — 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Херсонському державному педагогічному інституті

Науковий керівник — кандидат педагогічних наук,
професор **ПЕНТИЛЮК** Марія Іванівна

Офіційні опоненти — член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор **БІЛЯЄВ** Олександр Михайлович

кандидат педагогічних наук,
доцент **КОРДУН** Поліна Павлівна

Провідна установа — Миколаївський державний педагогічний
інститут

Захист відбудеться «24» квітня 1996 р. о 14 год. 30 хв.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.32.01
в Інституті педагогіки АПН України
(252001, м. Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8)

З дисертацією можна ознайомитися
в науковій частині Інституту педагогіки АПН України

Автореферат розіслано «22» березня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. БОНДАРЕНКО

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), концепції мовної та літературної освіти передбачають формування мовної особистості, що володіє даром слова — усного і писемного, умінням вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами під час сприйняття, створення висловлювань у різних сферах, формах, стилях і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції.

Програма «Рідна мова» орієнтує на вільне володіння українською мовою, що сприяє реалізації творчих можливостей учнів у всіх сферах життя, їхньому духовному вдосконаленню, розвитку національної самосвідомості, вихованню української ментальності.

Вивчення художньої літератури забезпечує засвоєння української мови як державної, оскільки твори красного письменства формують в учнів творчу уяву, вміння «читати» словесні образи, бачити художні деталі.

Досягнення цієї мети можливе за умови органічного поєднання вивчення лексики, граматики і стилістики на текстовій основі. Тому «Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови» ставить завдання: основні граматичні закони, мовні правила засвоювати на прикладах аналізу естетично довершеного, майстерного художнього слова (С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько).

Отже, ознайомлення учнів з художнім стилем має винятково важливе значення на сучасному етапі. Це потребує функціонально-стилістичного підходу до навчання мови, який передбачає засвоєння мовних явищ на текстах різних стилів, володіння вміннями визначати їх стилістичну функцію і будувати стилістично диференційовані висловлювання. Проте в практиці роботи багатьох учителів усе ще традиційним залишається системно-описовий підхід до вивчення мовних явищ, що не забезпечує формування комунікативних умінь і навичок і не сприяє розвитку зв'язного мовлення учнів.

Новий підхід до подолання цих недоліків накреслено в «Концепції навчання державної мови в школах України» (О. М. Біляєв, Л. В. Скуратівський, Л. М. Симоненкова, Г. Т. Шелехова), яка пропонує замінити пояснювально-ілюстративний тип навчання діяльнісно-проблемним, що сприятиме формуванню самостійності, індивідуальних творчих здібностей, інтенсивній мовленнєвій практиці, перетворить учіння на уроках рідної мови в засіб духовного збагачення і розумового розвитку.

Пошукам шляхів удосконалення навчання стилістики присвячено велику кількість праць. У них відображено питання лексичної і граматичної стилістики (С. І. Дорошенко, В. І. Кононенко, П. П. Кордун, Л. М. Марченко, Д. Е. Розенталь, П. Г. Черемисін та ін.), стилістичну диференціацію роботи з розвитку зв'язного мовлення (М. Г. Стельмахович, Т. П. Усатенко, В. І. Капінос), принципи і методи навчання стилістики (П. П. Кордун, М. І. Пентиліук, С. М. Іконников, Т. І. Чижова), класифікацію стилістичних помилок (О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, В. О. Добромислов, М. М. Кожина) тощо. Дехто з дослідників (М. І. Пентиліук, С. М. Іконников, В. І. Капінос, Т. І. Чижова) пропонує функціонально-стилістичний аспект у навчанні мови, що забезпе-

чує засвоєння екстралінгвістичних чинників та мовних особливостей стилів мовлення. Ця ідея є досить плідною, особливо на сучасному етапі вдосконалення мовної освіти і формування високоінтелектуальної, всебічно розвиненої особистості, хоч ще не стала провідною у практиці більшості вчителів.

Вартий уваги діяльнісно-комунікативний підхід до вивчення рідної мови (В. І. Бадер, М. С. Вашуленко, В. О. Аврорін, О. Ю. Купалова, Н. І. Лазаренко, М. Р. Львов та інші), який активно реалізується у навчанні мови в молодших класах і меншою мірою у середніх і старших. Різні підходи до навчання мови в початковій і середній ланках спричиняють низький рівень сформованості комунікативних умінь і навичок учнів, у тому числі і стилістичних.

Більшість дослідників, аналізуючи стилі мовлення, розглядають в основному загальні питання їх методики: визначається суть, сфера вживання, форми і засоби опрацювання, пропонується система вправ тощо. Тому методика навчання художнього стилю, як і інших стилів, не була предметом спеціального теоретичного й експериментального дослідження та монографічного висвітлення, хоч цей стиль, як відомо, займає особливе місце в стилістичній системі мови.

У навчанні рідної мови і літератури художньому стилю приділяється значна увага. На уроках української мови широко використовуються тексти художнього стилю, які служать не тільки дидактичним матеріалом, а й зразком художнього мовлення. Методика опрацювання стилів мовлення розроблена П. П. Кордун, М. І. Пентиліук, Г. Т. Шелеховою, С. М. Іконниковим, В. І. Капінос та іншими. Проте художній стиль здебільшого розглядається у зв'язку з вирішенням загальних проблем методики функціональної стилістики чи методики вивчення окремих розділів шкільного курсу.

З огляду на зазначене постає актуальність теми нашого дисертаційного дослідження. Вона зумовлена: а) сучасними тенденціями розвитку лінгвістики, психолінгвістики і лінгводидактики, що стосуються методики навчання мови у функціонально-стилістичному і діяльнісно-комунікативному планах, зокрема роботи над художнім стилем у 5–7 класах; б) недостатнім умінням школярів сприймати, аналізувати тексти художнього стилю, конструювати і редагувати власні висловлювання, що спричиняє загальний низький рівень мовленнєвих умінь і навичок випускників середньої школи; в) нерозробленістю цієї проблеми в лінгводидактиці.

Об'єктом дослідження є процес засвоєння художнього стилю, його екстралінгвістичних чинників та мовних особливостей на функціонально-стилістичній та діяльнісно-комунікативній основах.

Предмет дослідження — методика навчання художнього стилю в 5–7 класах та формування мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Мета роботи полягає у створенні й теоретичному обґрунтуванні системи навчання художнього стилю у 5–7 класах, її експериментальній перевірці та виробленні методичних рекомендацій; у визначенні змісту і форм роботи з текстами художніх творів, що вивчаються у курсі української літератури.

Для реалізації поставленої мети необхідно було розв'язати такі **завдання**:

1. Дослідити сучасний стан проблеми на основі аналізу науково-теоретичної та навчально-методичної літератури.

2. Визначити лінгвістичні та психолого-дидактичні засади методики навчання художнього стилю в 5–7 класах середньої школи.

3. Вивчити стан роботи над художнім стилем у 5–7 класах, встановити рівень засвоєння стилістичних понять та сприйняття учнями художнього тексту.

4. Виявити ступінь сформованості стилістичних умінь і навичок учнів 5–7 класів.

5. Розробити й експериментально перевірити ефективність методики навчання школярів художнього стилю.

У дослідженні перевірялася **гіпотеза**: рівень лінгвістичних знань та комунікативних умінь і навичок учнів підвищиться, якщо навчання передбачатиме: 1) засвоєння суті художнього стилю, його екстралінгвістичних чинників та мовних особливостей; 2) використання активних форм навчальної діяльності; 3) уміння сприймати, аналізувати, конструювати і редагувати навчальні тексти художнього стилю; 4) застосування системи вправ на текстовій основі з урахуванням специфіки художнього стилю та творчих здібностей школярів; 5) урахування внутріпредметних та міжпредметних зв'язків.

Лінгвістичний аспект проблеми полягає в осмисленні суті художнього стилю як одного з основних функціональних різновидів літературної мови, що активно сприяє засвоєнню її учнями; усвідомленні його екстралінгвістичних чинників та мовних особливостей.

Лінгвометодичний аспект проблеми дослідження стосується конкретизації лінгвістичних понять, пов'язаних з художнім стилем мовлення, визначення форм і методів роботи на уроках української мови в 5–7 класах, спрямованої на опанування художнього та інших стилів; формування умінь аналізувати тексти художнього стилю, конструювати і редагувати власні висловлювання; використання художніх текстів як засобу виховання мовної особистості.

Теоретичну основу дослідження становлять праці відомих лінгвістів і психолінгвістів про взаємозв'язок мови і мовлен-

ня, мислення і мовлення, функціональні призначення мови в суспільстві, її роль як знаряддя розвитку особистості; теорія мовленнєвої діяльності.

Методологічною основою дисертації є загальна теорія діяльності, положення про те, що пізнання є процесом, у якому знаходять відображення предмети і явища оточуючої дійсності в їх взаємозв'язку і взаємообумовленості, визнання функції мови як засобу формування мовної особистості.

З урахуванням мети і поставлених завдань у дослідженні використано теоретичні й емпіричні **методи**. Теоретичний аналіз і синтез застосовувалися під час вивчення наукової літератури з обраної проблеми, відбору принципів, методів і прийомів навчання художнього стилю, розробки системи вправ і методики їх застосування, узагальнення результатів експерименту та опису ходу дослідження. Емпіричні методи — педагогічні спостереження, анкетування, бесіди, констатуючий і контрольний зрізи, формуючий експеримент — використовувалися в процесі вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду та перевірки ефективності пропонованої методики.

У роботі над дисертацією автор спирався на висновки вітчизняної філософії про ідеологічне значення розвитку естетичного сприйняття (Г. В. Ващенко, І. І. Огієнко, Г. С. Скворода та ін.). Опорними також стали психологічні висновки про активний творчий характер сприйняття (Б. Ф. Баєв, Г. С. Костюк, І. О. Синиця, Л. С. Виготський, О. М. Леонтєв), основні положення теорії художнього мовлення (І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов), а також дидактична теорія оптимізації навчання в сучасній школі (А. М. Алексюк, В. О. Онищук, Ю. К. Бабанський, І. Я. Лернер та інші).

Дослідження проводилося впродовж трьох взаємопов'язаних етапів.

На першому етапі (1991–1992 рр.) визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу дослідження, опрацьовано наукову літературу.

На другому етапі (1992–1995 рр.) проводився констатуючий та контрольні зрізи, формуючий експеримент, розроблено і реалізовано під час дослідного навчання методикау опрацювання художнього стилю.

На третьому етапі (1995–1996 рр.) опрацьовано матеріали експериментального навчання і зроблено висновки про ефективність запропонованої системи роботи над художнім стилем.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають у розробленні ефективної системи навчання учнів 5–7 класів художнього стилю мовлення на функціонально-стилістичній та діяльнісно-комунікативній засадах.

Вірогідність результатів дослідження та висновків забезпечується методологічною і лінгводидактичною обґрунтованістю вихідних положень; адекватним застосуванням комплексу методів дослідження його меті та завданням; кількісним та якісним аналізом результатів констатуючого зрізу та формуючого експерименту.

Практичне значення дослідження визначається тим, що сформульовані в ньому положення, висновки та методичні рекомендації можуть бути використані в процесі удосконалення шкільних програм, підготовці підручників, у лекційних курсах та практичних заняттях з методики мови для студентів, у практичній роботі вчителів-словесників.

Апробація дослідження. Пропонована методика роботи над художнім стилем експериментально перевірялася в школах №№ 4, 9, школі-гімназії № 20 м. Херсона, Високопільській СШ,

Цюрупинській СШ № 4 Херсонської області, середній школі № 33 м. Луганська, Білоріченській СШ Лутугинського району Луганської області, СШ № 19 м. Полтави.

Про основні положення і результати дисертації повідомлялося на науково-практичних конференціях у містах Одесі, Полтаві, Тернополі, Херсоні в 1992–1996 рр. З результатами дослідження ознайомлено вчену раду Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (м. Херсон), вчену раду, кафедри української мови і літератури Херсонського педінституту. Методичні висновки і рекомендації використовуються в практиці навчання української мови в школах Херсонської області, у методиці викладання української мови в Херсонському педінституті.

На захист виноситься методична система роботи над художнім стилем, що ґрунтується на функціонально-стилістичному і діяльнісно-комунікативному підходах до навчання рідної мови, сприяє збагаченню, розвитку образного мислення і мовлення, мовного чуття та художнього смаку учнів.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу та методи дослідження, його наукову новизну, теоретичне та практичне значення, сформульовано положення, що виноситься на захист, а також подано відомості про апробацію дослідження.

У першому розділі — «Теоретичні засади навчання художнього стилю на уроках української мови» — розкрито суть поняття «художній стиль» як мовознавчої і методичної проблеми, розглянуто психологічні фактори засвоєння його учнями, визначено принципи і методи навчання школярів художнього стилю.

Художній стиль залишається актуальною науковою проблемою. Суть її в тому, чи вважати його окремим функціональним стилем, чи мовою творів художньої літератури. Більшість учених (І. К. Білодід, В. Домбровський, М. А. Жовтобрюх, А. П. Коваль, Л. І. Мацько, І. Г. Чередниченко, Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, О. М. Гвоздев, О. І. Єфимов, М. М. Кожина, В. В. Одинцов, Б. Гавранек, К. Гаузенблас, М. Єлінек та інші) розглядають художній стиль як окремий стилевий різновид. Ця точка зору лягла в основу нашого дослідження.

Художній стиль (інші назви — художньо-белетристичний, стиль художньої літератури, літературний стиль) займає особливе місце в системі стилів. Його виділяють через своєрідність і особливі ознаки. Художній стиль — це один з найдавніших і найбільш досліджених книжних стилів. На ньому формувалася стилістика як наука.

Сферою використання художнього стилю є творча діяльність, література, різні види мистецтва, культура, освіта. Основне його призначення — впливати засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття і волю читачів чи слухачів, формувати ідейні переконання, моральні якості та естетичні смаки.

У дисертації подано наукові тлумачення таких визначальних ознак художнього стилю, як конкретність змісту, образність, виразність, емоційність та експресивність, образ автора.

Художній текст є складною структурою. У ньому виділяються різні, але взаємопов'язані рівні: ідейно-естетичний, жанрово-композиційний і власне мовний як естетична мовленнєва система. Саме мовний рівень важливіший для методики визначення художнього стилю, тому в дисертаційному дослідженні подано його докладну характеристику.

Методика опрацювання художнього стилю не знайшла достатнього вивчення в українській лінгводидактиці. Він не став предметом спеціального дослідження та монографічного висвітлення.

Організація роботи над художнім стилем у 5-7 класах потребує врахування вікових особливостей та психологічних факторів оволодіння рідною мовою. Для системи навчання художнього стилю важливим є розуміння вчителем ступеня сприйняття підлітками художніх творів, обґрунтування засвоєння цього стилю з опорою на поняття зі стилістики, процес створення висловлювання.

У дослідному навчанні ми спиралися на досягнення психолінгвістики, що розглядає мовлення як діяльність з усіма властивими йому чотирма фазами (етапами) — орієнтацією, плануванням, реалізацією програми і контролем (О. О. Леонтьєв). Для навчання стилів мовлення, зокрема художнього, багато важить опора на такі психологічні фактори, як особливості художнього (образного) мислення і мовлення, чуття мови, дар слова, інтуїція, уява, мрія та інші. Їх тлумачення подається в дисертаційному дослідженні (К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський, Б. Ф. Баєв, Р. С. Немов та ін.). З погляду психології розглядаємо художній текст як незамінний навчальний матеріал, найбільш ефективний засіб формування комунікативної компетенції учнів (Б. Ф. Баєв, О. І. Синиця, Л. С. Виготський, О. О. Леонтьєв та ін.). У роботі подано характеристику найважливіших стилістичних умінь і насамперед уміння художнього стилю.

У дослідженні визначено дидактичні умови опрацювання художнього стилю — напрями, закономірності, принципи, методи, прийоми і засоби навчання. Подано характеристику названих умов, аналіз їх класифікації (В. Я. Мельничайко,

М. І. Пентилюк, С. М. Іконников, Л. П. Федоренко та ін.), розглянуто специфічні принципи опрацювання художнього стилю.

У розробці програми дослідного навчання ми спиралися на систему вправ (П. П. Кордун, В. Я. Мельничайко, С. М. Іконников, Л. Л. Новоселова та ін.), що включає репродуктивні та продуктивні (конструктивні і творчі) вправи.

У навчанні художнього стилю важливу роль відіграють міжпредметні зв'язки. У дослідженні ми спиралися на два аспекти цієї проблеми — взаємозв'язок у навчанні мови і літератури та їх координацію. (О. М. Бандура, М. І. Пентилюк, М. М. Ушаков та ін.)

Одним із аспектів лінгводидактики є виразне читання, що розглядається як засіб естетичного виховання художнім словом (Н. Д. Бабич, Б. А. Буяльський, А. Й. Капська, Н. М. Соловйов та ін.). Тому методику роботи над виразним читанням слід розглядати в новій, міжпредметній площині.

Сьогодні особливого значення набуває інтеграція у навчанні рідної мови і літератури (українська словесність). На думку авторів «Концепції мовної освіти в Україні» (О. М. Біляєв, М. С. Вашуренко, В. М. Плахотник), словесність є інтегрованим курсом, який забезпечує глибше засвоєння мови та формування мовної особистості.

У другому розділі — «Теорія і практика роботи над художнім стилем у 5-7 класах» — подано аналіз чинних програм, підручників та методичної літератури із проблеми, з'ясовано стан навчання художнього стилю в сучасній школі.

У програмах приділено певну увагу ознайомленню учнів з художнім стилем. Проте чіткої системи відомостей про художній стиль у 5 класі немає. У 6-7 класах відсутні елементи повиз-

ни про нього. Аналіз шкільних програм для 5-11 класів показав, що навчання стилів мовлення не має логічного завершення, що докладно з'ясовано в дисертації.

Підручники для 5-7 класів «Рідна мова», «Українська мова», «Русский язык» належним чином забезпечують засвоєння поняття «художній стиль» та формування мовленнєвих умінь і навичок, проте не передбачають цілісної системи його опрацювання. Для системного навчання художнього стилю в підручниках для 5 класу, крім сфери вживання (художня література), слід було б чіткіше відбити такі теоретичні відомості про нього: екстралінгвістичні фактори, основну функцію, стильові риси та мовні засоби їх вираження.

Підручники передбачають різноманітні вправи для навчання художнього стилю, проте їх слід було б розташувати за наростанням складності. Докладний розгляд поданих у підручниках завдань і вправ, побудованих на літературних текстах, показав, що в них бракує чіткої системи у доборі тем і текстів. Характер вправ і завдань часто не має комунікативної спрямованості. Іноді порушується принцип наступності в загальній системі роботи над художнім стилем від класу до класу та в кожному класі зокрема. Загалом можна констатувати, що в підручниках української мови для українських та російських шкіл (5-7 класи) здійснюється в основному однобічний підхід до художніх текстів: вони використовуються переважно для формування граматичних умінь і навичок. Наявні завдання міжпредметного характеру спрямовані здебільшого на розвиток мовлення учнів, однак вони не забезпечують достатнього формування мовленнєвої компетенції. Вважаємо, що підручники якісно виграли б, якби включали більше текстів красного письменства. Це сприяло б засвоєнню художнього стилю без спеціальної лінгвістичної підготовки.

Проблемі реалізації завдань стилістики в середній школі присвячено ряд монографічних досліджень та методичних посібників (Н. Я. Грипас, І. М. Конфедерат, П. П. Кордун, Л. М. Марченко, Л. І. Мацько, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, М. Я. Плющ та інші). У цих працях розглядаються питання методики навчання художнього стилю. Проте в них не розроблено системи опрацювання цього стилю. Проблема методики стилістики присвячено ряд кандидатських дисертацій (В. Я. Мельничайко, П. П. Кордун, В. І. Бадер та ін.). Однак у вітчизняній методиці досі не було жодного дисертаційного дослідження, присвяченого навчанню художнього стилю в середній школі.

Кращі вчителі шкіл України приділяють постійну увагу художньому стилю на уроках української мови. Усвідомлюючи потребу високої стилістичної грамотності, вони намагаються зробити навчання стилістики, зокрема опрацювання художнього стилю, невід'ємною частиною процесу формування мовної особистості.

Констатуючий зріз передбачав анкетування вчителів і учнів, контрольні роботи. Його результати засвідчили, що багато вчителів недостатньо володіють методикою роботи з художнім текстом, у процесі навчання художнього стилю застосовують одноманітні форми і прийому, не забезпечують чіткої системи його опрацювання.

У ході констатуючого зрізу виявлено, що загальний рівень володіння учнями художнім стилем залишається недостатнім. Одержані результати засвідчують слабке знання змістових і структурних особливостей художнього тексту, діти рідко використовують зображувально-виражальні засоби мови, що призводить до втрати виразності, характерної для художнього мовлення. Низьким залишається рівень володіння навичка-

ми лінгвостилістичного аналізу і коментування тексту. Дані зрізу засвідчили також недостатній рівень усного і писемного художнього мовлення учнів 5-7 класів.

У третьому розділі — «Експериментально-дослідне навчання художнього стилю за розробленою методикою» — визначено вихідні позиції дослідного навчання, зміст та програму експерименту, охарактеризовано форми роботи, спрямовані на формування мовної компетенції школярів, подано аналіз результатів експериментального навчання.

Виходячи із стану навчання художнього стилю в школі, для перевірки гіпотези дослідження було розроблено програму експериментального навчання, що передбачала систему роботи над художнім стилем на основі координації мови й літератури. Вихідними для організації експериментальної методики стали такі положення: 1) система опрацювання художнього стилю ґрунтується на текстах програмових творів української літератури й ураховує загальнодидактичні і специфічні принципи навчання та вікові особливості учнів; 2) навчання художнього стилю у зіставленні його з іншими стилями (розмовним, науковим) та усвідомлення різниці між ними; 3) підпорядкування системи навчання стилів мовлення в 5-7 класах меті активного користування українською мовою як засобом спілкування, розвитку усного і писемного мовлення учнів.

Програму дослідного навчання складено таким чином, щоб на кожному наступному етапі учень дедалі більше наближався до самостійного комунікативно-доцільного пошуку: від аналізу мовних засобів у художньому тексті до створення і редагування власних висловлювань. Для реалізації програми робота з опанування художнього стилю проводилась у три етапи: перший — пізнавально-пошуковий (I-е півріччя 5 класу), другий — пізнавально-формуючий (II-е півріччя 5 класу), третій — формуючо-систематизуючий (6-7 класи). На першому етапі

дослідного навчання вводилося поняття «художній стиль». Другий етап передбачав засвоєння художнього стилю, його ознак та формування навичок. На третьому етапі поглиблювалися знання про художній стиль на уроках граматики та зв'язного мовлення; продовжувалося засвоєння особливостей художнього стилю на основі одержаних знань про інші стилі, активно формувалися навички.

Уводячи поняття «художній стиль», ми враховували, що молодші школярі спонтанно підготовлені до його засвоєння в 5 класі, оскільки, як зазначає М. С. Вашуленко, вже на першому році оволодіння рідною мовою є можливість навчати школярів висловлювань різних типів, що носять ознаки розмовного, наукового і художнього стилів. Ставилось за мету — визначити: 1) зміст поняття «художній стиль мовлення», що вводиться в 5 класі; 2) час (коли саме, на якому етапі навчання) та місце (в системі занять) ознайомлення учнів з художнім стилем; 3) характер навчальної діяльності.

Для введення поняття «художній стиль» було виділено два уроки. На першому учні знайомилися із функціями розмовного, наукового і художнього стилів, їх залежністю від мовленевої ситуації; на другому вводилося поняття «художній стиль». Для ознайомлення зі специфікою текстів художнього стилю та його функціями пропонувалося три тексти — розмовний, науковий і художній — на одну й ту саму тему. На основі проведеного аналізу учні робили висновок, що: 1) художні тексти використовуються в художніх творах; 2) у них зображується конкретний предмет; 3) у художньому стилі (тексті) ставиться завдання впливати на читача (слухача) через його уявлення, за допомогою образів, письменник передає своє враження від побаченого. На другому уроці п'ятикласникам пропонувалася таблиця, що моделює поняття «художній стиль». Конкретизація і розширення цього поняття здійснювалися на

наступних уроках у процесі функціонально-стилістичного аналізу мовних явищ, на прикладах конкретних художніх творів, рекомендованих програмою з української літератури.

Засвоєння поняття «художній стиль» відбувалося в такій послідовності: 1) визначення стилю тексту за мовленнєвою ситуацією; 2) виявлення системи ознак, необхідних для розпізнавання стилю; 3) власне стилістичний аналіз мовних засобів.

На наступних уроках поняття «художній стиль» конкретизувалося, поглиблювалося і розширювалося за орієнтовною програмою, в якій було визначено його місце на уроках лексики і граматики, прийоми роботи і систему вправ. Програму навчання художнього стилю мовлення розроблено з урахуванням лінгвістичних досліджень, про які йшлося у першому розділі, і побудовано відповідно до вимог чинних програм з української мови та до художніх текстів, що вивчаються на уроках української літератури. Для ознайомлення школярів із стилістичним забарвленням і роллю вивчуваних засобів у художньому тексті пропонувалися такі види вправ: 1) комбіновані — С. М. Іконников і 2) спеціальні стилістичні вправи — М. І. Пентилюк.

Розробляючи систему стилістичних вправ, ми враховували класифікацію В. Я. Мельничайка та Л. Л. Новоселової, які поділяють вправи на рецептивні, репродуктивні та продуктивні. У процесі дослідження відпрацьовувалися мовні та мовленнєві стилістичні уміння. Для формування мовних умінь пропонувалося: визначити сферу вживання мовних одиниць, згрупувати їх за певною ознакою тощо. Вироблення мовленнєвих стилістичних умінь здійснювалося на таких вправах: 1) оцінка стилістичної функції мовного засобу в контексті; 2) вибір мовного засобу з синонімічного ряду залежно від запропонованої ситуації або основної думки; 3) визначення сти-

лю тексту; 4) стилістичний аналіз тексту та ін. Як дидактичний матеріал до вправ використовувалися тексти з програмових художніх творів. Специфічні риси художнього стилю розкривалися в порівнянні з текстами розмовного і наукового стилів.

Робота над поняттям «художній стиль» проходила не тільки на уроках лексики й граматики, але й на уроках розвитку зв'язного мовлення. У 5–7 класах відповідно до чинної програми української мови відпрацьовувалися уміння будувати навчальні тексти художнього стилю, писати перекази, твори-оповідання тощо. Система творчих робіт охоплювала всі типи мовлення. Твори й перекази, за винятком контрольних, зрізових, проводилися як навчальні. Серед них чільне місце посідали вправи репродуктивного характеру. Під час написання творів і переказів художнього стилю особливе місце відводилося вправам продуктивного характеру (твір за картиною; зразком; на задану тему та ін.). Підготовча робота проводилася розосереджено і передбачала залежно від особливостей твору актуалізацію знань про художній стиль та використання відповідних умінь.

Пропонована в дисертації методика містить рекомендації щодо навчання художнього стилю на уроках лексики, граматики та зв'язного мовлення у 5–7 класах, у ній реалізовано функціонально-стилістичний аспект навчання мови на матеріалі художнього стилю. Ознайомлення зі стилістичним забарвленням і роллю мовних засобів у художньому стилі проводилося після їх розгляду за формою, значенням і синтаксичною функцією. Увага школярів зосереджувалася на функціонуванні цих мовних засобів у художньому стилі шляхом порівняння з іншими стилями. Результати експериментальної перевірки довели ефективність розробленої методики.

У процесі дослідного навчання проведено по 4 контрольних роботи у 5–7 класах. Їх мета — перевірити ефективність опанування художнього стилю за пропонованою методикою: як учні оволоділи вміннями аналізувати відповідні тексти, писати на їх основі перекази, створювати власні висловлювання в художньому стилі типу опису, вміння бачити й усувати стилістичні недоліки та редагувати написане. Контрольні роботи проводилися з урахуванням зростання складності: стилістичний аналіз — переказ — твір-опис — редагування. Вони відповідали певним етапом опрацювання художнього стилю. Структура кожного складалася з таких показників: мета етапу, наукові методи, процедура дослідження, очікувані наслідки.

Метою першої контрольної роботи було з'ясування, як учні 5–7 класів засвоїли поняття «художній стиль мовлення», чи вміють аналізувати відповідні тексти. Для перевірки пропонувався стилістичний аналіз. Результати роботи такі. Стиль точніше назвали учні експериментальних 5–7 класів (пересічно експ. кл. — 86%, контр. кл. — 72% учнів). Загалом правильно було визначено екстралінгвістичні ознаки стилю. Діти назвали умови та завдання спілкування (експ. кл. — 80% і 76% відповідно), стильові риси мовлення (експ. кл. — 78%). У контрольних класах аналізовані позиції виглядають таким чином: 66%, 65% і 66%. Результати контрольної роботи свідчать, що спеціальне закріплення теоретичних відомостей про стилі мовлення в експериментальних класах сприяє глибшому аналізу визначальних рис та мовних особливостей художніх текстів.

Друга контрольна робота була спрямована на виявлення ступеня сформованості в учнів умінь письмово переказувати текст художнього стилю з дотриманням його форми та збере-

женням мовних засобів. Формою перевірки був письмовий переказ тексту художнього стилю. Результати аналізу показують, що учні експериментальних класів виявили вміння відбирати слова й інші мовні засоби, правильно будувати речення і зв'язний текст. Вони повніше й точніше відтворювали зміст прочитаного, правильно визначали основну думку, виражали своє ставлення до зображеного. Створенню власних висловлювань сприяла спеціальна підготовча робота, що проводилася в експериментальних класах. Учні цих класів активніше користувалися зоображувально-виражальними засобами, характерними для художнього стилю (експ. кл. — 67%, контр. кл. — 53% учнів).

Метою третьої контрольної роботи було з'ясування ступеня сформованості в учнів 5–7 класів уміння будувати тексти художнього стилю типу опису предмета. Учні виконували твори — художній опис тварини (5 клас), твір-опис на основі особистих вражень (6 клас), твір-опис зовнішності людини (7 клас). Результати роботи такі. Учні експериментальних класів в основному засвоїли специфіку художнього стилю. Стилістичні змішування у змісті творчих робіт в експериментальних класах незначні. Учні цих класів краще справилися з твором-описом, розкрили його тему. Доречнішим було вживання мовних засобів (експ. кл. — 48%, контр. кл. — 36% учнів), зокрема зображувально-виражальних. Виконання творів мало на меті з'ясувати, як «працює» поняття «художній стиль»; якими ще зображувально-виражальними засобами, крім вивчених, користуються п'ятикласники; чи розвивається на його основі мовне чуття учнів, чи є різниця у вживанні ще не вивчених мовних засобів і стилістичних прийомів в експериментальних і контрольних класах. Загалом показники в експериментальних класах вищі, ніж у контрольних (експ. кл. — 24%, контр. кл. — 17% учнів).

Метою четвертої контрольної роботи було виявити ступінь сформованості умінь усувати стилістичні змішування в мовно-му оформленні тексту та редагувати написане. Робота проводилася після того, як учні оволоділи вмінням будувати тексти — описи предмета, місцевості, людини. Учні експериментальних класів загалом засвоїли залежність змісту тексту від стилю. Більшість правильно визначила стиль тексту (експ. кл. — 81%, контр. кл. — 64% учнів) і, відштовхуючись від цього, практично усунула з тексту наявні елементи іншого стилю.

Після підсумкового стану дослідного навчання рівень готовності учнів експериментальних класів до оволодіння художнім стилем виглядає так (див. таблицю).

Рівень готовності учнів до оволодіння художнім стилем	Контрольний зріз педагогічного експерименту
добрий	38%
задовільний	57%
незадовільний	5%

На основі результатів дослідження зроблено такі **загальні висновки**:

Матеріали експерименту підтвердили робочу гіпотезу про те, що вивчення рідної мови в 5—7 класах у функціонально-стилістичному і діяльнісно-комунікативному аспектах на основі художнього стилю забезпечує належний рівень знань, умінь і навичок сприймати, аналізувати і конструювати навчальні художні тексти, впливає на загальний рівень мовної культури учнів, їхній духовний та інтелектуальний розвиток.

Дослідне навчання підтвердило, що організація роботи над художнім стилем потребує врахування вікових та психологічних особливостей школярів, їхніх мовленнєвих здібностей, рівня розвитку мовного чуття, дару слова.

У ході експериментального дослідження розроблена і перевірена система координованого навчання мови і літератури.

Дослідне навчання переконало в необхідності посилення уваги до мовленнєвої практики, а отже, до практичного оволодіння стилями мовлення. Основою для цього залишається художній текст.

Результати експериментальної перевірки свідчать, що:

- 1) поняття художнього стилю, як і будь-якого іншого функціонального стилю, засвоюється шляхом опрацювання екстралінгвістичних і лінгвістичних ознак;
- 2) у формуванні поняття «художній стиль» спочатку вводяться найбільш загальні, екстралінгвістичні ознаки стилю;
- 3) поняття художнього стилю краще засвоюється шляхом зіставлення художніх текстів з текстами інших стилів (наукового та розмовного);
- 4) необхідно вчити школярів бачити в кожному конкретному художньому тексті постійні екстралінгвістичні ознаки, характерні для стилю в цілому, й ознаки змінні, мовні, які характеризують стиль конкретного тексту.

Система стилістично спрямованих, диференційованих вправ, використаних у дослідженні, забезпечила інтенсивне формування умінь і навичок. Цьому сприяло застосування прийомів навчання — стилістичного редагування, конструювання, експерименту.

Пропоновану методику роботи над художнім стилем у 5–7 класах середньої школи можна вважати ефективною, оскільки в ході дослідного навчання забезпечувались активний розвиток стилістично диференційованого зв'язного мовлення школярів, засвоєння літературної мови і формування навичок усного та писемного мовлення. В експериментальних класах показники контрольних робіт на 15–18% вищі.

Про вірогідність і обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, свідчать позитивні результати широкого дослідного навчання (8 експериментальних класів різних регіонів України) і пробного (на матеріалі виданого автором посібника).

Завдання подальшого дослідження проблеми вбачаються у розробці методичної системи взаємозв'язку у вивченні рідної мови і літератури на основі координації (I-й етап), а далі інтеграції (II-й етап) цих предметів і створення в перспективі єдиного курсу української словесності для 5–8 класів.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Історія української стилістики від найдавніших часів до початку XX століття. — У зб.: Труды молодых ученых. — Киев — Санкт-Петербург — Херсон, 1995. — Т. 1 — С. 110 — 116.

2. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: Навчальні матеріали для студентів заочного відділення. — Херсон, 1995. — 64 с. — (у співавторстві).

3. Дидактичний матеріал з української мови: Опрацювання художнього стилю в 5–7 класах шкіл нового типу: Посібник для вчителів. — Херсон, 1995. — 65 с.

4. Роль стилістичного аналізу у формуванні художнього мовлення п'ятикласників // Шляхи і засоби підготовки вчителів української мови на сучасному етапі: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції. — Херсон, 1992. — С. 58–59.

5. Естетична функція слова у формуванні художнього мовлення школярів: На прикладі творчості В. О. Сухомлинського //Класична педагогіка і філософія в світлі сучасних завдань шкільної і вузівської словесності: Матеріали і тези обласної міжвузівської науково-практичної конференції. — Одеса, 1993. — Т. 2. — С. 50—52.

6. Міжпредметні зв'язки української мови і літератури у роботі над художнім стилем у 5—7 класах //Мовна освіта в контексті завдань української середньої і вищої школи: Матеріали науково-практичної конференції. — Тернопіль, 1995. — С. 38—40.

7. Художні засоби у творчості Дмитра Марковича //Дивослово. — 1995. — № 12. — С. 49.

8. Ознайомлення семикласників з емоційно-експресивною функцією слова: На матеріалі оповідання О. П. Довженка «Мати» //Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 100-річчю від дня народження О. Довженка: Тези доповідей. — Херсон, 1994. — С. 140—142.

9. Ознайомлення п'ятикласників з естетичною функцією слова: На матеріалі уривка з роману Олеся Гончара «Твоя зоря» //Всеукраїнська науково-теоретична конференція, присвячена 75-річчю від дня народження О. Т. Гончара: Тези доповідей. — Херсон, 1993. — С. 98—99.

10. Особливості роботи над художнім перекладом у 5—6 класах шкіл з українською мовою навчання: //Матеріали I-х Ганичевських чтень. — Полтава, 1993. — Т. I. — С. 180—181.

Lopushynski I. P. Linguodidactic principles of work with the belles-lettres speech style in the 5—7th forms of the secondary school.

The dissertation for Candidate's degree in pedagogics, speciality 13.00.02 – methods of teaching (Ukrainian language). The Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 1996.

The dissertation gives theoretical grounds and experimental proofs of the methodical system of studying the belles-lettres style in the 5–7th forms on the functional-stylistic and actional-communicative basis, which promotes enrichment and development of figurative thinking, the language feeling and enables pupils to form stylistically differential coherent speech.

Лопушинский И. П. Лингводидактические основы методики работы над художественным стилем речи в 5–7 классах средней школы.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – методика преподавания (украинского языка). Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1996.

В диссертации теоретически обоснована и экспериментально проверена методическая система изучения художественного стиля в 5–7 классах на функционально-стилистической и деятельностно-коммуникативной основе, способствующая обогащению, развитию образного мышления, чувства языка и обеспечивающая формирование стилистически дифференцированной связной речи учащихся.

Ключові слова: стилістика, стилі мовлення, художній стиль, дар слова, функціонально-стилістична і діяльнісно-комунікативна основи.

Здано до складання 20.03.1996 р. Підписано до друку 21.03.1996 р. Об. 1,2 др. арк.
Формат 60x84/16. Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 100. Замовлення 373.

Друкарня видавництва "Наддніпряньська правда"
325034, м. Херсон, Миколаївське шосе, 5-й км.

445792

AB 34.438

AB 34.438